વૈદિક યુગની રાજયવ્યવસ્થા

ડો.ગીતા ડી.મારુ
અધ્યાપક સહાયક,
એમ.બી.કોમર્સ & જી.એમ.એન.લાલજી આર્ટ્સ કોલેજ, દહેગામ

પ્રસ્તાવના.

- ભારતીય ઈતિહાસમાં વૈદિક યુગ અત્યંત મહત્વનો અને યુગપ્રવર્તક હતો. વૈદિક યુગને ઋગ્વૈદિક યુગ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.
- આ યુગ દરમિયાન વેદોની રચના થઈ હોવાનું મનાય છે, આથી આ યુગનું નામ વેદ પરથી વૈદિક યુગ તથા પ્રથમ વેદ ઋગ્વેદ હોવાથી તેના પરથી ઋગ્વૈદિક યુગનું નામ અસ્તિત્વમાં આવ્યું.
- વૈદિક યુગની સંસ્કૃતિને આર્ય સંસ્કૃતિ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. આર્ય લોકોની સંસ્કૃતિ રાજકીય, આર્થિક, સામાજિક તથા ધાર્મિક રીતે ઘણી સમૃધ્ધ સંસ્કૃતિ છે.

વૈદિક યુગની રાજ્યવ્યવસ્થાની લાક્ષણિકતાઓ.

1. રાજા અને રાજકીય સંગઠન.
2. રાજાના પદાધિકારીઓ
3. ન્યાય પ્રશાસન
4. વેદકાલીન મુખ્યજનો (રાજ્યો)
5. વિદથ
6. સભા
7. સમિતિ
8. ગણ
9. પરિષદ

રાજા અને રાજકીય સંગઠન

- વૈદિક યુગના વહીવટી તંત્રમાં સૌથી ઉપરના સ્થાને રાજા હતો. રાજાને જનસ્યગોપા એટલે કે જનનો પ્રમુખ પણ કહેવામા આવતો. રાજાનું પદ વંશ પરંપરાગત હતું. અહીંથીજ રાજાના રાજ્યાભિષેકની પ્રથા અસ્તિત્વમાં આવી હતી.
- રાજા પર નિયંત્રણનું કાર્ય બે સંસ્થાઓ “સભા” અને “સમિતિ” કરતી હતી.
- ઋગ્વેદ પ્રમાણે સૌથી પ્રાચીન સંસ્થા “વિદત” હતી, અને “ગણ” નામની સંસ્થા પણ હતી.
- ઋગ્વેદમાં બલી નામના એક “કર” નો ઉલ્લેખ મળે છે. જે પ્રજા દ્વારા સ્વેચ્છાએ રાજાને આપવામાં આવતો કર હતો

રાજાના પદાધિકારીઓ

- પુરોહિત;
- સેનાની (સેનાનો વડો)
- ગ્રામીણિ (ગામનો વડો)
- સુત (રથ ચલાવનાર)
- રથકાર (રથ બનાવનાર)
- કર્મરા (કારીગર)

ન્યાય પ્રશાસન.

- ન્યાય પ્રશાસનનો વડો રાજા હતો. રાજા મુખ્યત્વે પુરોહિતની મદદથી ન્યાય કરતો હતો. ઋગ્વેદમાં 100 ગાયોના રૂપમાં અપાયેલ દંડનો ઉલલખ જોવા મળે છે.
- અપરાધીઓને પકડવા માટે “ઉગ્ર- પોલીસકર્મી નો પણ ઉલલખ જોવા મળે છે.

વેદકાલીન મુખ્યજનો (રાજ્યો).

- ભરત: જે સરસ્વતી અને યમુના નદીની વચ્ચે વસેલું રાજ્ય.
- ત્રિત્સુ: આ રાજ્ય રાવી નદીની પૂર્વમાં વસેલું હતું.
- કુરુ: સરસ્વતી નદીના બંને કિનારે વસેલું હતું.
- યદુ અને તુર્વસુ: દક્ષિણી પંજાબમાં વસેલા જોડિયા રાજ્યો હતા.
- ગાંધારી: ભારતના ઉત્તરી-પશ્ચિમ ક્ષેત્રનું રાજ્ય.
- મત્સ્ય અને ચેદી: દક્ષિણ પંજાબ અને રાજસ્થાનના રાજ્યો.
- શ્રૃંજય: ઉત્તર-પશ્ચિમ પંજાબી, ઈરાની મૂળનુંરાજ્ય.
- પખ્ત: હેરોડોટ્સ દ્વારા ઉલ્લેખિત "પેકટાઈસ" રાજ્ય.
- વૈકર્ણ: ઉત્તર ભારત (કાશ્મીર)નું એક રાજ્ય.
- કિવી: સિંધુ અને અસ્કિની નદીના કિનારે વસેલું રાજ્ય.
- શિબિ: જેલમ અને ચિનાબ નદી પાસે વસેલું રાજ્ય.
- અલિન અને ભલાનસ: સિંધુ નદીની પશ્ચિમમાં છેક કાબુલ સુધી વસેલું રાજ્ય.

વિદથ.

- આ ઋગ્વેદ કાલીન સૌથી મહત્વપૂર્ણ સંસ્થા હતી.
- આ સંસ્થાનો ઉલ્લેખ 122 વાર થયેલો છે. આ સંસ્થા સામાજિક, ધાર્મિક, સૈન્ય ઉદ્દેશ્ય માટે કાર્ય કરતી હતી.
- આ સભા આર્યોની સૌથી પ્રાચીન સભા હતી. આમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ બંને ભાગ લેતા હતા.
- વિદથ માંજ ઊપજનું વિતરણ થતું હતું. વિદથ ગણના સૈનિકો તથા યુદ્ધ સંબંધિત ચર્ચાઓ ગોઠવતી હતી.

સભા.

- સભાનો ઉલ્લેખ ઋગ્વેદમાં 8 વાર થયેલો છે. સભા એ રાજયમાં વરિષ્ઠ નાગરિકો, વડીલો, ઉમરાવોની સભા હતી.
- સભાના સભ્યોને સભાસદ કે સભાસીન કહેવામા આવતા હતા.
- સભા મુખ્યત્વે રાજકીય બાબતો, ન્યાયિક બાબતો, સામાજિક સમસ્યાઓ અને અનુશાસન સંબંધિત બાબતો પર ચર્ચા કરતી હતી.
- સભા એ હાલની રાજ્યસભાની જેમ ગણાતી.

સમિતિ.

- ઋગ્વેદમાં સમિતિનો ઉલ્લેખ 9 વાર થયેલો છે.
- સમિતિ એ સભા કરતાં વધારે મહત્વપૂર્ણ સંસ્થા હતી.
- આ સંસ્થામાં સામાન્ય નાગરિકની અભિવ્યક્તિ વ્યક્ત થતી હતી.
- રાજાની પસંદગી કે નિયુક્તિમાં સમિતિ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા નિભાવતી હતી.
- આ સમિતિ હાલની લોકસભા જેવી ગણાતી.

ગણ.

- ગણ એક ઋગ્વેદકાલીન જનસભા હતી. જેમાં કુલિન લોકો સામેલ હતા.
- તેના અધ્યક્ષને ગણપતિ કહેવામા આવતો હતો.

પરિષદ.

- શરૂઆતમાં પરિષદ એ એક જનજાતિય સૈન્યસભા તરીકે જાણીતી હતી, જે આંશિક રીતે માતૃસત્તાત્મક અને આંશિક રીતે પિતૃસત્તાત્મક હતી.
- આનું સ્વરૂપ શૈક્ષણિક સંસ્થા જેવુ બની ગયું હતું. જેમાં પુરોહિતોનું વર્ચસ્વ હતું. જે શિક્ષણ અને સલાહનું કાર્ય કરતી હતી.